

UDK (УДК) 343.575:347.157.157]:17.036.1.1]](477)

Ярема Тарас Ігорович,
аспірант кафедри кримінального права
Науково-дослідного інституту публічного права
e-mail: taraskin7770@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-1135-4395

ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК СХИЛЯННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ДО ВЖИВАННЯ ОДУРМАНЮЮЧИХ ЗАСОБІВ

Анотація. Викладено методологічні засади щодо виявлення латентних фактів схиляння особи до вживання одурманюючих засобів, констатовано джерела інформації про вчинення цього злочину та визначено оперативні орієнтири для проведення розшукової роботи, подано класифікацію суб'єктів злочину та ознаки, які дозволяють їх розпізнати під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Резюмується, що схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів – це завжди умисний злочин уже в силу своєї специфіки, яка передбачає активну, свідому, цілеспрямовану діяльність.

Ключові поняття: токсикоманія, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона злочину, кримінальна відповідальність, суб'єктивна сторона схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, принцип вини в кримінальному праві.

Jarema Taras,
Postgraduate of department of criminal law
Scientific and Research Institute of Public Law
e-mail: taraskin7770@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-1135-4395

DETERMINATION OF SUBJECTIVE FEATURES OF INCLINATION OF JUVENILES FOR APPLYING POISONOUS SUBSTANCES

Abstract. Methodological principles of latent factors exposure of person's inclination for applying toxic substances are covered, sources of information considering such a crime are stated as well as operative orientation points for maintaining operative search activity are defined, classification of subjects of crime and features, that identify them during maintaining of operative search activity is illuminated in the article.

Too many juveniles apply toxic substances by their own initiative, as usual it related to low-income of separate categories of population, general and pedagogical neglect. They become aware of toxic substances and the ways of their applying from their peers from school, mass media, and from referent groups. Reason for starting applying such substances are caused from interest and desire to try new emotions and thrilling as well as to feel «comfort» during the communication in peers' group, much free time, difficulties of spending time with pleasure and effectiveness, boredom, etc. As a result of such uncontrolled applying absolutely easily could appear by-effect. Thus, a person, who directly inclines a juvenile to particular action, is difficult to find, as there is no causal relationship in such a situation, so corpus delicti is absent.

As the above mentioned, for the qualification of actions, provided by chapter 3, article 324 of Criminal Code of Ukraine, it's necessary to establish: the fact of applying toxic substances of a juvenile and the reason of inclining by adult, that created a real danger for juvenile's health or caused serious consequences, or a juvenile applied toxic substances by his own initiative. To sum it up, inclination become a reason and precede possible or already appeared consequences.

Key concepts: toxicomania, subject of a crime, subjective part of a crime, criminal liability, subjective part of inclination of juveniles for applying toxic substances, principle of guilt in criminal law.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-3-124-129

Вступ

Дуже багато неповнолітніх вживають одурманюючі засоби з власної ініціативи, здебільшого це пов'язано з малозабезпеченістю деяких категорій населення, бездоглядністю і педагогічною занедбаністю. Про одурманюючі засоби, а також способи їх уживання вони дізнаються від своїх товаришів по школі, зі ЗМІ, у референтних групах. Мотивом для початку вживання таких речовин найчастіше слугують цікавість і бажання випробувати незвідані переживання та відчуття, а також комфортність спілкування зі «своєю» групою однолітків, багато вільного часу, невміння себе зайняти чимось, нудьга тощо. У результаті такого безконтрольного застосування цілком можуть виявитися побічні дії. Отже, особи, яка безпосередньо схиляла би неповнолітнього до зазначених дій, у цьому випадку немає – відтак, відсутній причинний зв'язок, а отже відсутній і склад злочину.

Як бачимо, для кваліфікації дій, передбачених ч. 3 ст. 324 КК України, безумовно необхідно встановлювати: факт уживання одурманюючих засобів неповнолітнім та причину схиляння з боку дорослої особи, що створило реальну небезпеку для здоров'я неповнолітнього чи призвело до настання тяжких наслідків, або ж неповнолітній застосовував одурманюючі засоби з власної ініціативи. Тобто, «схиляння» постає причиною і передує можливим чи таким, що настали наслідки.

Метою нашої розвідки є вивчення суб'єктивних ознак схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів. Також основним завданням цієї статті є протидія розвитку такого суспільно небезпечного явища як токсикоманія. За даними офіційної статистики Міністерства охорони здоров'я, кількість осіб, що перебувають на обліку з діагнозом токсикоманія за період з 2005 року по 2011 рік тримається на одному рівні та в середньому складає 3000 осіб.

Водночас, незважаючи на гостроту соціальної проблеми і поширеність цих діянь, ст. 324 КК України практично не застосовувалася. Так, за даними судової статистики за цією статтею винесено всього 5 обвинувальних вироків (2009 рік – 1 вирок; 2010 рік – 3 вирок; 2011 рік – 1 вирок). Така тенденція, на нашу думку, передусім пояснюється високим рівнем латентності цього злочину та дискусійністю розуміння низки його ознак.

1. Суб'єкт злочину

Одним із обов'язкових елементів складу злочину, без якого не може наставати кримінальна відповідальність, є *суб'єкт злочину*. Його умовно можна вважати основним елементом

складу злочину – саме суб'єкт чинить винні, протиправні, суспільно небезпечні діяння, що посягають на об'єкт злочину. Отож, питання про суб'єкт злочину за своїм змістом є питанням про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності. Це зазначено у назві розділу IV КК України: «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)» [1, с. 146; 2, с. 60]. Певні складнощі зумовлює і встановлення обмеженої осудності.

До того ж, якщо об'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторони злочину існують нетривалий час (тільки з моменту вчинення злочину), то суб'єкт найчастіше залишається незмінним (у юридичному аспекті) до моменту розслідування кримінальної справи й розгляду в суді [2, с. 59].

У кримінально-правовій теорії суб'єктом злочину визнано особу, наділену комплексом ознак, що надають підстави для її притягнення до кримінальної відповідальності. Саме КК 2001 року не лише визначив поняття суб'єкта злочину, а й передбачив у Загальній частині окремих розділ IV, яким урегульовано питання сутності суб'єкта злочину (ст. 18 КК України); осудності (ст. 19); обмеженої осудності (ст. 20); особливості кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в стані сп'яніння (ст. 21); віку, з якого настає кримінальна відповідальність (ст. 22) [3, с. 100].

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого за Кодексом може наставати кримінальна відповідальність. У цьому визначенні закріплений принцип особистої та винної відповідальності лише фізичних осіб.

Наведена дефініція дозволяє виокремити такі обов'язкові групи ознак суб'єкта злочину як фізична особа, осудність та скоєння злочину у віці, з якого настає кримінальна відповідальність.

Встановлення кримінальної відповідальності за вчинений злочин лише фізичних осіб означає, що суб'єктом злочину не може бути юридична особа (установи, підприємства, організації), та свідчить про збереження в законі принципу особистої, персональної відповідальності за вчинений злочин. За злочинні діяння в процесі діяльності юридичної особи відповідає фізична особа, яка вчинила такі діяння. Це може бути керівник (голова, начальник, уповноважений), його заступник або керівник відповідного підрозділу чи галузі, який використав певні повноваження юридичної особи і безпосередньо вчинив злочин [4, с. 123].

Важливе значення в соціальному сенсі має вік злочинця, адже саме вік особи свід-

чить про її життєвий досвід, соціальні позиції [5, с. 82]. Питання щодо можливого віку суб'єкта злочину, передбаченого ст. 324 КК України, на разі в теорії кримінального права віднесене до розряду дискусійних. Варто зауважити, що вік суб'єкта викликав численні суперечки й раніше, наприклад у період дії КК РРФСР 1960 року, який також не містив чіткої вказівки про вік суб'єкта втягнення неповнолітніх в немедичне вживання лікарських та інших засобів, що викликають одурманення (ст. 208. 2).

Одні автори вважають, що таким суб'єктом може бути дорослий, а саме особа, яка досягла 18-річного віку. Зазвичай обґрунтування цієї позиції зводиться до аргументів про великий життєвий досвід дорослих, а також, що кримінальним законом, немовби, передбачено деякі склади злочинів, із характеру яких та специфіки дій суб'єкта злочину (як виняток із загального правила) очевидне підвищення віку, з якого настає кримінальна відповідальність [6, с. 102]. До таких злочинів належить, передусім, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних засобів і, безумовно, злочин, який ми досліджуємо, позаяк він теж передбачає певний негативний вплив на неповнолітніх. Слід наголосити, що відповідні роз'яснення щодо визначення віку кримінальної відповідальності суб'єкта схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів надає і Пленум Верховного Суду. Так, у п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду від 27.02.2004 за № 2 вказано, що суб'єктом схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів може бути дорослий, а саме особа, яка досягла 18-річного віку [7, с. 292].

Зокрема, Є. В. Фесенко вважає, що суб'єктом цього злочину може бути особа, що досягла 16-ти років. Дослідник переконалий, що причина розбіжностей у думках науковців полягає в тому, що ст. 324 КК України певною мірою кореспондує зі ст. 304 КК (ст. 208 КК 1960 року). Пленум Верховного Суду України в п. 3 постанови «Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність» від 23.12.1983 за № 6 роз'яснив, що кримінальну відповідальність за ст. 208 КК 1960 року несуть тільки особи, які на момент учинення злочину досягли 18-річного віку. Напевно, це й дало привід деяким ученим за аналогією стверджувати, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 208. 2 КК 1960 року, також може бути тільки доросла особа.

Зміст кримінально-правової заборони, за ст. 324 КК України, полягає в охороні інтересів неповнолітніх від суспільно небезпечних посягань старших за віком осіб, які схиляють їх до вживання одурманюючих засобів. Механізм схиляння такий, що його може здійснювати не тільки доросла особа, а й неповнолітній.

Давно відомо, що в асоціальних групах, що формуються виключно з малолітніх і неповнолітніх, утворюється ядро, що складається з підлітків, чії морально-психологічні якості є значно деформованими. На цій обставині акцентують психологи, підтверджуючи, що більшість антисуспільних дій неповнолітні вчиняють саме в групах та колективах, де неповнолітні лідери навіть частіше за дорослих правопорушників залучають неповнолітніх до девіантної поведінки [8, с. 81]. Саме тому можливість притягнення до кримінальної відповідальності з 18-ти років за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів слід розглядати як правовий бар'єр на шляху поширення антигромадської поведінки неповнолітніх.

Також ми вважаємо, що на користь можливості настання відповідальності за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів з 16-ти років свідчить і власне механізм такої дії, єдиний і для неповнолітнього, і для дорослого, що схиляє останнього до вживання одурманюючих засобів. У цьому випадку особа, що схиляє, виступає не як представник певної вікової категорії, а як антисоціальний «магніт», «авторитет». Іншими словами, у хибно трактовану «дорослість» може втягувати не обов'язково доросла, а й антисоціально спрямована людина. Від реакції оточуючих у багатьох випадках залежить, чи буде такий вчинок посилений соціально-психологічною підтримкою (увагою, подякою, похвалою). Нескладно переконатися, що в підкреслено цинічній поведінці підлітків об'єктивно простежується прагнення затвердити себе у певній ролі (а саме в ролі значущої людини), бути прийнятим до тієї чи іншої соціальної групи [9, с. 71].

У зв'язку з наведеним не можна залишати поза увагою, що притягнення до кримінальної відповідальності за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів є важливим засобом профілактики не тільки цього діяння, а й інших суспільно небезпечних діянь (токсикоманії, алкоголізму, проституції тощо). Саме цим фактом обґрунтовано нашу початкову позицію відносно притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 324 КК України осіб, яким виповнилося 16 років.

Спираючись на результати проведеного дослідження, вважаємо за доцільне навести

аргументи на користь притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка досягла 16-річного віку:

а) згідно зі ст. 22 КК України, розглядуваний злочин має належати до дій, за які кримінальній відповідальності підлягають особи віком 16 і більше років;

б) текст чинної ст. 324 КК України не містить указівок про вік суб'єкта злочину, а злочинні діяння, внесені до переліку можливих, цілком може скоїти особа 16-річного віку;

в) неповнолітній у 16 років уже досягає рівня розвитку фізичних і духовних здібностей, які дозволяють йому свідомо ставитися до своїх учинків, керувати ними та правильно розуміти вимоги законів. У цьому віці людина вже має усвідомлений комплекс принципів спілкування та взаємодії з суспільством.

г) притягнення до кримінальної відповідальності у віці від 16 до 18 років за схиляння до вживання одурманюючих засобів навряд чи поліпшує долю неповнолітнього суб'єкта злочину, втім водночас штучно знижується виховний, загальнопрофілактичний ефект ст. 324 КК України;

Людина, перш ніж діяти, усвідомлює дію. На дії завжди відбивається воля діючої особи. Тільки завдяки волевиявленню дія набуває характеру людської поведінки. Стосовно суб'єктивної сторони злочину ці положення психології означають, що вольова спрямованість діяльності не має відмінностей у психологічному ставленні суб'єкта до своїх дій (бездіяльності) – воно завжди є усвідомленим бажанням. Під час вчинення будь-якого злочину, як навмисного, так і необережного, суб'єкт однаково бажає вчинити певні дії (адже, не бажаючи цього, не чинив би їх) і усвідомлює їх, звичайно ж, як факт [10, с. 10].

2. Суб'єктивна сторона злочину

На відміну від об'єктивної сторони, що відображає зовнішню сторону злочину, суб'єктивна його сторона розкриває внутрішнє психічне ставлення винного до вчинюваного ним діяння та наслідків цього діяння. Відносна самостійність суб'єктивної сторони полягає в тому, що вона породжує, спрямовує та регулює об'єктивну сторону злочину.

Відтак, ми вважаємо, що суб'єктивна сторона злочину – це його внутрішній бік, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечної дії, нею вчинюваної, та до її наслідків.

Необхідно зазначити, що встановлення суб'єктивної сторони є завершальним етапом процесу констатації складу злочину. Повне і всебічне виявлення ознак, що характеризують

суб'єктивну сторону складу злочину, є необхідною умовою правильної кваліфікації злочину, визначення ступеня суспільної небезпечності діяння й особи, яка його вчинила, та впливає на застосування покарання [11, с. 112].

Для кваліфікації того чи іншого злочину виняткове значення має встановлення зв'язку зовнішнього вияву поведінки людини з її психічним станом. Почуття, мислення, наміри, мета і воля утворюють внутрішній світ людини, її сутність. Усі вони у своїй єдності та взаємозв'язку створюють психіку людини, її інтелект (пізнання). Це дає людині змогу сприймати і розуміти зовнішній світ, особисті блага та поведінку інших людей, діяльність колективу, суспільства і держави, ставити мету, формувати власну волю і діяти відповідним чином не лише в процесі зазвичай правовірних дій, а й суспільно небезпечних діянь [12, с. 305].

У кримінальному праві зважають не на всі ознаки психіки людини, зазвичай це дві з них – інтелектуальна і вольова, використовувані при визначенні форми вини – умислу й необережності. І. Г. Філановський так охарактеризував вольовий процес: «Початковою ланкою вольового процесу є мотив. Наступною його ланкою є намір вчинити той або інший вчинок. Прояв наміру свідчить про те, що вольовий акт склався. Надалі прагнення перетворюється у бажання...» [13, с. 129]. Отже, «суб'єктивна сторона становить систему інтелектуальних, вольових та емоційних компонентів (частин), що взаємопов'язані між собою та визначають один одного».

Встановлення відповідних юридичних ознак суб'єктивної сторони є необхідною умовою законності та обґрунтованості застосування кримінально-правових засобів до особи, яка скоїла злочин. Розв'язання цього завдання дозволить розкрити сутність скоєної особою дії, спрямованої на схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, і надати їй реальну правову та морально-політичну оцінку. Від правильного визначення ознак суб'єктивної сторони безпосередньо залежать висновок про винність особи у скоєному злочині, правильна кваліфікація її діяння та призначення відповідного покарання [14, с. 143]. Такими ознаками зазвичай називають вину, мотив і мету.

Вина постає основною та безпосередньою ознакою суб'єктивної сторони. Вона найбільше акумулює в собі ознаки об'єкта й об'єктивної сторони, як у дзеркалі відбиваючи те, яким чином ці ознаки проходять крізь призму свідомості та волі злочинця. Вимога довести вину, тобто наявність умислу чи необережності особи, яка вчинила суспільно небез-

печне діяння, є непорушним принципом здійснення правосуддя з кримінальних справ, що закріплений у ст. 62 Конституції України та в ч. 2 ст. 2 КК України. Якщо при вчиненні суспільно небезпечного діяння відсутні умисел або необережність, то винність і відповідальність особи є повністю виключеними. Можливість притягнення до кримінальної відповідальності виключена й тоді, коли їх не доведено.

Принцип вини в кримінальному праві означає, що покарання застосовується лише у випадку, якщо вчинене суб'єктом діяння може бути поставлено йому в докір. Водночас сутність вини зумовлена не обставинами характеру його особистості, а тим, що виконавець у конкретній ситуації піддався спокусі, вчинив протиправне діяння і тому обтяжив себе виною [15, с. 24].

Отже, загальне поняття вини вироблено наукою кримінального права України та закріплено в КК. За положеннями ст. 23 КК: «Вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу та необережності».

На перший погляд дослідження суб'єктивної сторони схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів може здатися не надто складним, оскільки передбачає умисну форму вини. Насправді ж усе значно склад-

ніше. Будь-яка дія, спрямована на схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, полягає в усвідомленні суб'єктом суспільно небезпечного характеру свого діяння.

Висновки

Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів – це завжди умисний злочин уже в силу своєї специфіки, яка передбачає активну, свідому, цілеспрямовану діяльність. Найчастіше особа, яка схиляє, діє не просто цілеспрямовано, вона спрямовує та контролює свої дії так, щоб схиляння обов'язково відбулося.

Отже, суб'єкт злочину може ставитися до наслідків тільки у формі необережності, а саме у вигляді злочинної самовпевненості. У протилежному випадку, коли винна особа схиляє неповнолітнього до вживання одурманюючих засобів та бажає настання тяжких наслідків, такі дії мають кваліфікуватися за кримінально-правовими нормами, якими передбачено відповідальність за умисне нанесення тілесних ушкоджень (ст.ст. 121, 122 КК України), а також за вбивство (ст. 115 КК України).

Кожна людська діяльність є вмотивованою, то і в злочині, нехай навіть як у специфічному різновиді діяльності людини, завжди наявний мотив. Безмотивних злочинів немає, як немає безмотивної поведінки взагалі.

Список використаних джерел

1. Балашов М. І., Сташис В. В., Тацій В. Я. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
2. Стрельцов Є. Л. Спеціальний суб'єкт злочину у новому Кримінальному кодексі України. Новий кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 25–26 жовтня 2001 р.) / за ред. В. В. Сташиса. К.; Х., 2002. С. 59–61.
3. Мельник М. І., Клименко В. А. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. К.: Юридична думка, 2004. 352 с.
4. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. К.: А.С.К., 2001. 352 с.
5. Круміна М. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє вбивства і тілесні ушкодження з необережності. *Право України*. 2006. № 2. С. 82–85.
6. Орлов В. С. Суб'єкт преступлення. М.: Госюриздат, 1958. 178 с.
7. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / за заг. ред. В. Т. Маляренка. К.: Юрінком Інтер, 2007. 367 с.
8. Неровня Л. В. Психологическое изучение микрогрупп несовершеннолетних правонарушителей. К., 1980. 167 с.
9. Яковлев А. М. Индивидуальная профилактика преступного поведения. Горький: ВШ МВД СССР, 1977. 231 с.
10. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина: курс лекцій. К.: Атіка, 2001. 432 с.
11. Рарог А. И. Российское уголовное право: Общая часть. М., 1997. 350 с.
12. Строган А. Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності: навч. посібник. К.: Атіка, 2007. 424 с.
13. Филановский И. Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению. Л.: Изд-во ЛГУ, 1970. 173 с.

14. Матвійчук В. К., Тарарухін С. А. Суб'єктивна сторона складу злочину: лекція. К.: Українська академія внутрішніх справ, 1994. 36 с.
15. Ломако В. А., Борисов В. І., Касинюк В. І., Кривоченко Л. М. Суб'єктивна сторона злочину: метод. посіб. для студентів. Х.: Укр. держ. юрид. акад., 1993. 36 с.
16. Склярів С. Проблемы определения вины в уголовном праве России. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 71–74.

References

1. Balashov, M. I., Stashys, V. V., & Tatsii, V. Ya. (2005) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine. The Common part: pidruchnyk]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukr.].
2. Streltsov, Ye. L. (2002) Spetsialnyi subiekt zlochyну u novomu Kryminalnomu kodeksi Ukrainy [Special subject of crime in the new Criminal Code of Ukraine]. Novyi kryminalnyi kodeks Ukrainy: Pytanyia zastosuvannia i vyvchennia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kharkiv, 25–26 zhovtnia 2001 r.) / za red. V. V. Stashysa. Kyiv; Kharkiv, 59–61 [in Ukr.].
3. Melnyk, M. I., & Klymenko, V. A. (2004) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk [Criminal Law of Ukraine. The Common part]. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukr.].
4. Matyshevskiy, P. S. (2001) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine. The Common part]. Kyiv: A.S.K. [in Ukr.].
5. Krumina, M. (2006) Kryminolohichna kharakterystyka osoby, yaka vchyniaie vbyvstva i tilesni ushkodzhennia z neoberezhnosti [Criminological characteristics of the person committing the killing and personal injury by negligence]. *Pravo Ukrainy*, 2, 82–85 [in Ukr.].
6. Orlov, V. S. (1958) Subekt prestupleniya [The subject of the crime]. Moskva: Hosiuryzdat [in Russ.].
7. Zbirnyk postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy u kryminalnykh spravakh (2007) [Collection of resolutions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine in criminal cases] / za zah. red. V. T. Maliarenka. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukr.].
8. Nerovnia, L. V. (1980) Psykholohycheskoe yzuchenye mykrogrupp nesovershennoletnykh pravonarushytelei [Psychological study of microgroups of juvenile offenders]. Kyev [in Russ.].
9. Iakovlev, A. M. (1977) Yndyvydualnaia profylaktyka prestupnogo povedeniya [The individual prevention of criminal behavior]. Horkyi: VSh MVD SSSR [in Russ.].
10. Korzhanskyi, M. Y. (2001) Kryminalne pravo i zakonodavstvo Ukrainy. Zahalna chastyna: kurs lektsii [The criminal law and legislation of Ukraine. The common part]. Kyiv: Atika [in Ukr.].
11. Raroh, A. Y. (1997) Rossyiskoe uholovnoe pravo: Obshchaia chast [Russian criminal law. The common part]. Moskva [in Russ.].
12. Strohan, A. Yu. (2007) Sklad zlochyну yak pidstava kryminalnoi vidpovidalnosti: navchalnyi posibnyk [The composition of the crime as a basis of criminal responsibility]. Kyiv: Atika [in Ukr.].
13. Fylanovskyi, Y. H. (1970) Sotsyalno-psykholohycheskoe otnosheniye sub'ekta k prestupleniyu [Social and psychological attitude of the subject to the crime]. Leningrad: Yzd-vo LHMU [in Russ.].
14. Matviichuk, V. K., & Tararukhin S. A. (1994) Subiektivna storona skladu zlochyну [The subjective side of the crime]. Kyiv: Ukrainska akademiia vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
15. Lomako, V. A., Borysov, V. I., Kasyniuk, V. I., & Kryvochenko, L. M. (1993) Subiektivna storona zlochyну: metod. posibnyk dlia studentiv [Subjective side of crime]. Kharkiv: Ukr. derzh. yuryd. akad. [in Ukr.].
16. Skliarov, S. (2003) Problemy opredeleniya vyny v uholovnom prave Rossyy [The problems of determination of guilt in the criminal law of Russia]. *Uholovnoe pravo*, 2, 71–74 [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 10.09.2019
прийнята до друку 24.09.2019*

*The article: is received 10.09.2019
is accepted 24.09.2019*